

МАЛЕЦЬКА І. В.,
помічник судді
(Вінницький окружний
адміністративний суд),
аспірантка кафедри господарського
та адміністративного права
(Донецький національний університет
імені Василя Стуса)

УДК 346.3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.6.16>

СПІВВІДНОШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ДОГОВОРУ ТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто правовий аспект співвідношення господарського договору та господарської операції. Актуальність дослідження обґрунтовується потребою суб'єктів господарювання чітко усвідомлювати роль і значення кожної з названих категорій для організації і здійснення господарської діяльності, недосконалістю положень законодавства та недостатністю наукової розробки цього питання. Завданням цього дослідження є аналіз співвідношення між цими категоріями сфери господарювання з метою з'ясування та конкретизації спільних і відмінних рис між господарським договором та господарською операцією.

У дослідженні узагальнено подано інформацію щодо господарського договору та господарської операції з акцентом на їх різні правову основу, правову природу та призначення у сфері господарювання.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що господарський договір і господарська операція є такими правовими категоріями, що відображають різні аспекти організації та здійснення господарської діяльності, і знаходяться у взаємозв'язку саме у сфері договірних відносин. Зв'язок цих правових категорій полягає у тому, що господарський договір є засобом встановлення зовнішніх зв'язків з іншими учасниками господарсько-договірних відносин і може визначати зміст та умови здійснення господарської операції, а також обов'язкові первинні документи для підтвердження її здійснення. Господарська операція спрямована на виконання господарсько-договірного зобов'язання, після складання первинних документів підтверджує його виконання, а у деяких випадках також і укладання господарського договору.

Виділено спільні та відмінні ознаки господарського договору і господарської операції. Зокрема, спільні – це зв'язок з господарською діяльністю, вольовий характер, спрямованість на досягнення господарської мети, наявність визначених законом або домовленістю сторін правових результатів, опосередкування у письмовій формі. Відмінні ознаки – це сутність (господарський договір можна розглядати зобов'язанням, а господарську операцію – дією) та різне юридичне значення для господарської діяльності.

Ключові слова: *активи, власний капітал, господарський договір, господарська операція, господарська діяльність, сфера господарювання, суб'єкт господарювання.*

Maletska I. V. The relationship between a business contract and a business transaction: legal aspect

The article considers the legal aspect of the correlation between a business contract and a business transaction. The relevance of the study is justified by the need of business entities to clearly understand the role and importance of each of these categories for the organization and implementation of economic activities, imperfection of the provisions of the legislation and the lack of scientific development of this issue. The task of this study is to analyze the correlation between these categories of the economic sphere in order to clarify and specify the common and distinctive features between a business contract and a business transaction.

The study summarizes information regarding business contract and business transaction with a focus on their different legal basis, legal nature and purpose in the business sphere. On the basis of the conducted research it is concluded that the business contract and business transaction are such legal categories that reflect various aspects of the organization and implementation of economic activity, and are interrelated exactly in the sphere of contractual relations.

The connection of these legal categories is that the economic contract is a means of establishing external relations with other participants of economic-contractual relations and can determine the content and conditions of the implementation of a business transaction, as well as mandatory primary documents to confirm its implementation. The economic transaction is aimed at the fulfillment of economic-contractual obligation, after drawing up primary documents confirms its fulfillment, and in some cases also the conclusion of the economic contract.

The general and distinctive features of a business contract and a business transaction are identified. General: connection with economic activity, volitional nature, orientation to achieve the economic goal, the presence of legal results determined by law or agreement of the parties, written form. Distinctive features are the content (a business contract can be considered an obligation, and a business transaction – an action) and different legal significance for economic activity.

Key words: *actives, equity, business agreement, business transaction, business activity, business field, business entity.*

Вступ. Діяльність будь-якого суб'єкта господарювання представлена господарськими договорами та господарськими операціями. Чітке усвідомлення співвідношення цих понять має важливе практичне значення, зокрема для здійснення суб'єктом господарювання прав та обов'язків у відносинах щодо організації, ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової звітності та в податкових відносинах, а також для захисту прав та інтересів цих суб'єктів.

Положення щодо господарських договорів містяться у Господарському кодексі України (далі – ГК України) [1] та інших актах господарського законодавства. Положення щодо господарських операцій закріплені у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [2] (далі – Закон) та в деяких інших актах фінансового і податкового законодавства. Норми чинного законодавства не дозволяють чітко відповісти на питання щодо співвідношення господарських договорів і господарських операцій. Водночас умовами сталого розвитку сфери господарювання є створення цілісної правової бази та забезпечення ефективної взаємодії норм різних галузей законодавства, які мають близький предмет правового регулювання.

У науковій площині обраному предмету дослідження приділено незначну увагу. Зокрема К. Смолів аналізував питання співвідношення понять правочину і господарської операції в контексті адміністративного судочинства, зауважуючи, що це має істотний вплив на вирішення окремих категорій податкових спорів [3]. В. Резнікова та І. Кравець торкалися

питання співвідношення торгових операцій з господарськими договорами [4]. Частково питанням господарських операцій приділили увагу О. М. Вінник, В. С. Мілаш та деякі інші науковці. Проте правові аспекти співвідношення господарського договору та господарської операції все ще залишаються недостатньо дослідженими в сучасній правовій науці, що обумовлює актуальність цього наукового дослідження.

Постановка завдання. Статтю присвячено визначенню співвідношення господарського договору та господарської операції з метою виокремлення спільних і відмінних рис між цими поняттями.

Результати дослідження. Господарські договори вважають основним засобом, що використовують суб'єкти господарювання для забезпечення здійснення господарської діяльності та реалізації її результатів. Еволюційний розвиток господарсько-договірних відносин призвів до поступової зміни ролі і значення господарського договору: від письмової домовленості між учасниками господарських відносин до сучасного, зручного та адаптивного засобу узгодження господарських інтересів контрагентів, основи планування господарської діяльності, індивідуального регулятора господарських відносин та засобу, що сприяє дотриманню правового господарського порядку [5, с. 93-94; 6, с. 111]. Основні положення щодо господарського договору містяться у ГК України, проте у Кодексі або інших законах не закріплено офіційного визначення цього поняття. У науці господарського права намагаються заповнити цю прогалину, пропонуючи власні визначення поняття господарського договору. Наприклад, О. А. Беляневич пропонує доктринальне визначення господарського договору як заснованого на угоді сторін і зафіксованого у встановленій законом формі зобов'язального правовідношення між суб'єктами господарювання, змістом якого є взаємні права та обов'язки сторін у галузі господарської діяльності [7, с. 145]. На підставі наукового осмислення положень ст. 179 ГК України в одному з науково-практичних коментарів до Кодексу господарський договір визначено як засноване на угоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язальне правовідношення між суб'єктами господарювання та негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, змістом якого є взаємні права та обов'язки сторін у сфері господарювання [8, с. 211].

Також в сучасній доктрині сформульовано чотири доктринальні підходи до розуміння сутності господарського договору. Серед них в контексті теми дослідження звертає на себе увагу актова теорія, за якою господарський договір розуміється як спільно здійснені відокремлені волевиявлення двох або більше суб'єктів права, що спрямовані на регулювання відносин між ними та встановлення на підставі реальної або припущеної згоди певного правового результату [6, с. 112].

Таким чином, господарські договори мають безпосередній зв'язок з господарською діяльністю і виступають засобом встановлення зовнішніх зв'язків суб'єкта господарювання з іншими учасниками господарських відносин, зокрема для забезпечення здійснення господарської діяльності та обігу її результатів.

Крім господарських договорів діяльність у сфері господарювання також має безпосередній зв'язок з господарськими операціями. Суб'єкт господарювання щоденно здійснює багато різних господарських операцій, зокрема відвантажує або отримує товар, передає майно в користування, знищує майно, перераховує кошти контрагентам, виплачує заробітну плату, дивіденди, сплачує податки, кредити тощо.

Окремі дослідники висловлювали думку щодо подібності понять господарської діяльності та господарських операцій. Так, досліджуючи правові форми інвестиційної діяльності, Н. Гутаревич робить висновок, що господарські операції ототожнюються з поняттям господарської діяльності [9, с. 38]. Проте з такою позицією дослідниці погодитися не можна, оскільки господарська діяльність може набувати й інших форм здійснення, ніж господарська операція, яка відображає певний фрагмент господарської діяльності. Зведення господарської діяльності лише до господарських операцій призведе до одностороннього або усіченого розуміння господарської діяльності і висвітлення лише одного аспекту цього поняття.

Під господарською операцією розуміють дію або подію, яка викликає зміни в структурі активів та зобов'язань, власному капіталі підприємства (ст. 1 Закону). З огляду на тему дослідження, а також те, що господарський договір має вольовий характер, то надалі доцільно приділити увагу тим господарським операціям, які є діями. На практиці під діями у складі господарських операцій розуміють свідомий факт господарського життя, як-то: покупка і продаж товарів, виробництво, виплата зарплати, сплата податків чи одержання кредиту [10].

В. Резнікова та І. Кравець вказують, що більшість господарських операцій є діями і пропонують у вузькому значенні розглядати їх як комплекс дій суб'єкта господарювання, які орієнтовані на вирішення конкретного завдання у межах загальної господарської мети діяльності такого суб'єкта. Також авторки зазначають, що господарська операція як вольовий акт вчиняється в межах однієї з трьох стадій суспільного відтворення, а саме: на стадії виробництва, розподілу або обміну. Слід погодитися з їх твердженням, що всі господарські операції являють собою окремі фрагменти загальної господарської діяльності незалежно від того, чи утворюють вони безпосередній предмет діяльності суб'єкта господарювання [4, с. 184]. Отже, господарським операціям – діям притаманний свідомий, вольовий характер та спрямованість на досягнення певної господарської мети, в результаті якої відбуваються зміни в структурі активів та зобов'язань або зміни у власному капіталі суб'єкта господарювання.

У фахових джерелах з господарського права названі операції розглядаються в якості найпростішого «елемента» господарської діяльності та діяльності негосподарюючих суб'єктів. Серед цих операцій розрізняють такі, що здійснюються: 1) у позадоговірній формі і є відображенням власних господарських процесів певного суб'єкта господарювання; 2) як узгоджені дії декількох суб'єктів у межах укладеного між ними договору, зокрема коли обидві сторони договору переслідують господарські цілі; 3) як окремі дії, які виступають складовою договірною правового акту, наприклад, коли договір укладено між суб'єктом господарювання і кінцевим споживачем – фізичною особою. Тут дії суб'єкта господарювання будуть мати характер господарської операції, а для кінцевого споживача набудуть форми правочину [5, с. 109-110].

Отже, з викладеного простежується зв'язок господарських операцій не тільки з господарською діяльністю, а також і з господарськими договорами. При цьому обидва вищезазначені поняття належать до правових категорій, які пов'язані з господарською діяльністю.

Продовжуючи досліджувати співвідношення господарських договорів та господарських операцій, доцільно звернути увагу на те, що за правовою природою господарський договір є правочином. Визначення правочину, як дії особи, спрямованої на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, закріплене у ч. 1 ст. 202 Цивільного кодексу України, а у ч. 2 цієї статті прямо згадані договори як дво- та багатосторонні правочини.

З огляду на це заслуговують на увагу результати дослідження, проведеного К. Смолвим. Зокрема, дослідник підняв проблему різного тлумачення понять правочину та господарської операції, яку, на його думку, було породжено недоліками законодавчої техніки і непослідовністю термінології. Цей автор акцентував увагу на офіційних визначеннях названих термінів, відповідно до яких і господарська операція, і правочин визначаються як «дія» [3, с. 93]. К. Смолв запропонував визначати господарську операцію, зокрема для цілей формування податкового кредиту, як дію двох або більше підприємств, яка викликає зміни в структурі активів і зобов'язань, власному капіталі цих підприємств [3, с. 93]. Також автор зробив висновок, що правочин і господарська операція мають відповідну спрямованість, а саме правочин спрямовано на встановлення, зміну чи припинення прав та обов'язків, а господарську операцію – на зміну майнового стану суб'єктів господарювання, тобто на встановлення чи припинення майнових прав, і є юридичними фактами [3, с. 97].

Серед науковців-господарників В. Мілаш висловила думку, що «договір є засобом реалізації ініціативи учасників виробничого ринку щодо здійснення господарської операції з ринкового обміну економічних благ, що надає останній правового значення [5, с. 102].

О. Вінник вказувала, що регулятивна дія господарського договору зумовлена, зокрема й характером конкретної господарської операції [11, с. 278]. Таким чином, спільними рисами між цими поняттями також є наявність господарської мети та визначених законом або домовленістю сторін правових результатів.

Для аналізу співвідношення господарських договорів і господарських операцій слід навести висновок К. Смолова, який полягає у тому, що правочин може передбачати вчинення однієї або декількох господарських операцій, тобто що господарські операції є наповненням правочинів [3, с. 97-98]. Розвиваючи цю думку щодо предмета дослідження, потрібно зазначити, що господарська операція є фактичним втіленням (зовнішнім проявом) домовленостей сторін господарського договору, що розкриває взаємозв'язок між ними.

Під час здійснення господарської діяльності господарські договори (зокрема, вчинені у письмовій формі у вигляді єдиного документа) передують господарським операціям. Якщо господарський договір може існувати без виконання (наприклад, до моменту поставки або передоплати товару) і залишитися без виконання (якщо сторони порушують свої зобов'язання за ним), то господарська операція завжди пов'язана з виконанням. Тобто господарські операції спрямовані на виконання договірних зобов'язань.

Подібного висновку дійшли В. Рєзнікова та І. Кравець. Вони на прикладі виконання договору поставки назвали відповідні торговельні операції, зокрема: передача товару, його оплата, повернення у певних випадках. З урахуванням цього авторки також роблять висновок, що у взаємозв'язку між поняттями торговельної операції і господарсько-торговельного договору торговельними операціями опосередковується виконання відповідних договорів [4, с. 187].

Здійснення господарських операцій підтверджується первинними документами. Згідно з офіційним визначенням первинним є документ, який містить відомості про господарську операцію (ст. 1 Закону). Чинне законодавство вимагає, щоб у таких документах відображалася кожна господарська операція. Первинний документ може бути складений у паперовій або в електронній формі та повинен мати закріплені у ст. 9 Закону обов'язкові реквізити. На основі первинних документів господарська операція фіксується у бухгалтерському обліку відповідним бухгалтерським записом, тому первинні документи мають важливе значення для ведення податкового обліку і визначення розмірів податкових зобов'язань.

На практиці, зазвичай, у якості прикладів первинних документів називають різні накладні (видаткову, товарно-транспортну), акт виконаних робіт (наданих послуг), платіжні і касові документи тощо. Перелік первинних документів не є вичерпним. Однак, багатоманітності господарських процесів на практиці відповідає значна кількість варіантів господарських операцій, тому навряд чи доцільно закріплювати у законі вичерпний перелік первинних документів.

Можна стверджувати про усталену судову практику щодо оцінки первинних документів. Зокрема, будь-який первинний документ повинен мати такі обов'язкові ознаки: 1) має містити відомості про господарську операцію, 2) підтверджувати реальне (фактичне) здійснення такої операції, тобто наявність реальних змін майнового стану платника податків [12].

Також усталеною є судова практика у питанні того, що договір не належить до первинних облікових документів для цілей бухгалтерського обліку. Спираючись на загальне визначення договору, закріпленого у ст. 626 ЦК України, а саме, що «договір – це домовленість його сторін», суд доходить висновку, що договір свідчить про намір виконати дії у майбутньому, а не про їх фактичне виконання. Тому господарська операція є пов'язаною з фактом руху активів та капіталу платника податків, а не з фактом підписання договору [13–15].

У певних випадках господарський договір впливає на склад первинних документів майбутньої господарської операції. При укладанні господарських договорів сторони користуються принципом договірної свободи, однак її рівень може залежати від особливостей правового регулювання відносин у певній сфері господарювання або від предмету договору, способу його укладання тощо. Водночас, у межах договірної свободи сторони договору узгоджують зміст господарських зобов'язань, закріплюють способи забезпечення їх

виконання та погоджують питання відповідальності, а також можуть погоджувати способи виконання і підтвердження виконання взятих зобов'язань, у тому числі питання щодо обов'язкових первинних документів.

Викладене слугує підтвердженням тому, що ще одним аспектом співвідношення між господарською операцією та господарським договором є те, що перша, як правило, впливає з другого, і що у господарському договорі сторони можуть узгодити види відповідних первинних документів.

У досліджуваному питанні до уваги потрібно брати не тільки класичний варіант консенсуального господарського договору, укладеного у вигляді єдиного документа, але й враховувати наявність реальних договорів, тобто договорів, які вважаються укладеними з моменту передачі речі або вчинення іншої дії [16]. На думку К. Смолова реальний договір потрібно розглядати господарською операцією [3, с. 98]. Водночас наведена думка залишається дискусійною, оскільки у сфері господарювання такі договори підтверджують наявність домовленості між сторонами, а передавання майна або вчинення іншої дії, як господарська операція, потребує оформлення іншими первинними документами (наприклад, актом приймання-передачі майна, актом виконаних робіт).

Не менш важливо враховувати і сучасний стан розвитку господарсько-договірних відносин та практичну можливість укладання таких договорів у спрощений спосіб, чому активно сприяють процеси цифровізації у сфері господарювання. Наприклад, дистанційне замовлення партії товару, оформлення замовлення рахунком-фактурою та відвантаження товарно-транспортною накладною, можливе подальше оформлення акту приймання товару та складання відповідних платіжних документів фактично підтверджують укладання та виконання договору між суб'єктами господарювання. В описаній ситуації можна робити висновок про те, що перераховані господарські операції, здійснення і накопичення яких підтверджується відповідними первинними документами і з яких слідує, що сторони погодили всі істотні умови договору, підтверджують не лише факт виконання, але й факт укладання господарського договору.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що господарський договір і господарська операція є правовими категоріями, що відображають різні аспекти організації та здійснення господарської діяльності, і знаходяться у взаємозв'язку у сфері договірних відносин. Взаємний зв'язок цих правових категорій знаходить прояв у тому, що господарський договір, виступаючи засобом встановлення зовнішніх зв'язків з іншими учасниками господарсько-договірних відносин, може визначати зміст та умови здійснення господарської операції, а також обов'язкові первинні документи для підтвердження її здійснення. У свою чергу, господарська операція спрямована на виконання господарсько-договірних зобов'язань, після складання первинних документів підтверджує його виконання, а у деяких випадках також і укладання господарського договору.

Спільними ознаками господарського договору і господарської операції як правових категорій потрібно назвати такі: зв'язок з господарською діяльністю, вольовий характер, спрямованість на досягнення господарської мети, наявність визначених законом або домовленістю сторін правових результатів, опосередкування у письмовій формі. Відмінними ознаками є: сутність (господарський договір можна вважати зобов'язанням, а господарську операцію – дією) та різне юридичне значення для господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18, № 19-20, № 21-22. Ст. 144.
2. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні. Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 40. Ст. 365.
3. Смолов К. Співвідношення понять «правочин» та «господарська операція» в контексті здійснення адміністративного судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 92–99.

4. Резнікова В. В., Кравець І. М. Новітні тенденції розвитку судової практики щодо розгляду господарських спорів, пов'язаних зі здійсненням торговельних операцій. *Право України*. 2020. № 7. С. 181–199.
5. Мілаш В. С. Перспективи модернізації договірних правовідносин у сфері господарювання: монографія. Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х.: ХНУМГ, 2014. 227 с.
6. Мілаш В. С. Господарський договір. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Т. 15 : Господарське право / редкол. : В. А. Устименко (голова) та ін. Харків : Вид-во «Право», 2019. С. 111–112.
7. Беляневич О. А. Господарський договір та способи його укладання : дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ. ун-т ім. Т.Шевченка. К., 1999. 176 с.
8. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України. За заг. ред. В. К. Мамутова. Київ, Юрінком Інтер, 2004. 441 с.
9. Гутаревич Н. Правові форми інвестиційної діяльності в Україні : дис... канд. юрид. наук: 12.00.04. ПАТ «ВНЗ «Міжрегіон. Акад. упр. персоналом». Київ, 2018. 225 с.
10. Господарські операції: оформлюємо правильно. *Сайт юридичної компанії Факторія*. URL: <https://faktoria.kiev.ua/uk/gospodarski-operaciyi-oformlyuyemo-pravilno/>.
11. Вінник О. М. Господарське право: навч. посіб. К.: Правова єдність, 2009. 766 с.
12. Постанова Верховного Суду у складі Касаційного адміністративного суду від 10 листопада 2020 року у справі № 822/6302/15. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92811086>.
13. Постанова Верховного Суду України від 1 грудня 2015 у справі № 826/15034/14. *Zakon.online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/54688725/>.
14. Постанова Верховного Суду України від 19 березня 2019 у справі № 809/1718/15. *Zakon.online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/80580345>.
15. Рішення Дніпропетровського окружного адміністративного суду від 14 квітня 2021 у справі № 160/5341/20. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/97484918/>.
16. Крат В. Договірне право в практиці Верховного Суду (24 грудня 2021р.). URL: <http://surl.li/vxfowq>.

